

Ks. Tomasz Niedźwiedzki

Pontifical Biblical Institute, Rome, Italy
t.niedzwiedzki@gmail.com

BÓG OBJAWIAJĄCY SIĘ W PRZYRODZIE WEDŁUG PSALMÓW

GOD REVEALING HIMSELF IN THE NATURE
ACCORDING TO THE PSALMS

STRESZCZENIE

Objawienie Boże, które dokonało się w historii ludu wybranego, wysuwa się na pierwszy plan nie tylko w Biblii Hebrajskiej, lecz także w egzegezie biblijnej. Nie należy jednak zapominać, że Bóg objawia się także poprzez zjawiska natury, co wielokrotnie podkreślane jest w Psalterzu. Niniejszy artykuł poddaje analizie te psalmy, które opisują aktywność objawiania się Twórcy w przyrodzie oraz dopuszczają możliwość poznania Jego przymiotów poprzez kontemplowanie jej. Sam fakt, że Bóg stworzył wszechświat i wszystko, co go wypełnia, pozwala domniemywać, że odcisnął w nim pewne swoje cechy, podobnie jak rzemieślnik lub artysta zostawia część siebie w wykonywanych przedmiotach. Według psalmisty natura nie jest ani bierna, ani niema, lecz jest aktywnie zaangażowana w oddawanie chwały Bogu, współpracująca

SŁOWA KLUCZE

Psalmy;
objawienie
naturalne; natura;
przyroda;
świat stworzony;
Stwórca

z Nim w ocalaniu człowieka i odzwierciedlająca w pewien sposób niektóre z przymiotów Boskich.

ABSTRACT

The experience of divine revelation, which took place throughout the history of the chosen nation, is of the utmost importance in the Hebrew Bible and, consequently, also in the pursuit of biblical exegesis. One should not forget, however, that God reveals himself through natural phenomena as well, an idea which is frequently underscored in the psalter. The present article analyses those psalms which especially describe the Creator's activity of self-revelation through nature, and point toward the possibility of discovering his divine attributes in man's contemplation of it. The very fact that God created the universe and everything that exists in it leads one to assume that he also impressed on it some of his attributes, just as artisans or artists leave their mark on the objects they fashion. According to the psalmist, nature is neither passive nor dumb, but is actively involved in praising the Lord, cooperates with him in saving human beings, and always reflects in some way his divine attributes.

KEYWORDS

Psalms; natural theology; revelation; nature; the Creation; the Creator

Biblia Hebrajska nie posiada rzeczowników, które byłby odpowiednikami polskich słów „objawienie” czy też „przyroda” lub „natura”. W Psalterzu znajdujemy jedynie raz (98,2) czasownik גלה („odstąpić, odkryć, objawić”), który nie odnosi się do objawienia się Wszechmocnego poprzez elementy świata stworzonego, lecz opisuje aktywność samoobjawienia

się Pana poprzez Jego zaangażowanie się w historię narodu wybranego¹. Pisanie więc w językach współczesnych na temat objawiania się Boga w przyrodzie na podstawie Psalmów jest zadaniem, które napotyka podwójną trudność. Po pierwsze, operujemy terminologią, która jest nie do końca kompatybilna ze słownictwem używanym przez psalmistów – ryzykujemy w konsekwencji przypisywanie im idei, które do nich nie należą. Po drugie, Stary Testament skupia swoją uwagę przede wszystkim na objawieniu Bożym, które dokonało się w dziejach Izraela – temat objawiania się YHWH w naturze jest drugoplanowy i marginalny². Mowa jest zatem o motywie, który nie jest wyraźnie wyartykułowany w analizowanym materiale. Należy dodatkowo zauważyć, iż te dwa sposoby objawiania się Stwórcy – poprzez historię i przez naturę – niekiedy przeplatają się ze sobą w Psalmach, szczególnie w reminiscencjach wyjścia Hebrajczyków z Egiptu i ich wędrówki przez pustynię, gdzie zarówno makro-, mikrokosmos, żywioły, jak i zjawiska przyrody są na usługach Wszchemocnego, objawiając Jego wolę i potęgę. W tego rodzaju perykopach objawienie naturalne jest nierozdzielnie związane z objawieniem historycznym, dlatego niewskazane byłoby analizować jedno w oderwaniu od drugiego³.

Przyroda nie zajmuje centralnego miejsca w Psalmach. Psalmista, nawet jeśli kieruje na nią swoją uwagę, nie robi tego w tym celu, by ją podziwiać lub wychwalać⁴. Kontemplowanie jej sprawia, że w sposób naturalny wznosi on swą myśl ku

¹ Kraus, *Theology of the Psalms*, 31-32.

² Dubarle, *La manifestation*, 14. Ravasi (*Psalmy*, 197) zauważa: „Temat stworzenia jest (...) pochodny wobec głównego tematu zbawienia historycznego (...) Sam motyw kosmologiczny jest drugorzędny w Biblii i zawsze ma charakter kosmiczno-soteriologiczny”.

³ Perykopy mówiące wprost o objawieniu się Boga w historii Izraela poprzez naturę (50,1-6; 66,5-6; 68,8-10; 77,16-21; 78,13-16.20.23-27.44-51; 99,7; 105,27-36.39-41; 106,9.11.17-18; 114,3-8; 136,13) nie będą analizowane w tym artykule.

⁴ Grossberg, „The Literary Treatment”, 73.

Temu, który ją stworzył⁵. Opisy zjawisk przyrodniczych za-inspirowane są często świętymi pismami Izraela oraz jego historią (w sposób szczególny opisami stworzenia świata oraz nadania Tory na górze Synaj)⁶. Pochodzi to stąd, iż dla psalmisty świat stworzony nie tyle wprost objawia Boga, co jest źródłem natchnienia do rozmyślań nad Jego naturą i Jego przymiotami w świetle Słowa Bożego.

Bóg, Stwórca świata, przedstawiony jest w Psalmach jako rzemieślnik lub artysta (budowniczy, garncarz, czy też krawiec) tworzący swoje dzieło. Metafora ta będzie punktem wyjścia do rozważań na temat relacji Boga do świata jako jego Stwórcy, Właściciela, Zarządcy i Władcy. W dalszej kolejności przyroda będzie przedstawiona jako współdziałająca z Bogiem na rzecz człowieka, manifestująca chwałę Pana i unaoczniająca Jego przymioty.

1. BÓG KRAWIEC

Relacje między światem stworzonym a jego Twórcą trafnie oddaje metafora zaczerpnięta ze świata rzemiosła (102,26-27):

Ty na początku umocniłeś ziemię, a niebo jest dziełem rąk Twoich.

Ono przeminie, ale Ty zostaniesz. Zestarzeje się jak szata, jak okrycie je zwiniesz i zniknie.

Bóg przedstawiony jest tutaj jako krawiec, który szyje sobie ubranie, jest jego właścicielem i posługuje się nim wedle swego uznania – gdy się zużyje, zastępuje je nowym. Tak jak garderoba sporządzona przez projektanta mody mówi o jego

⁵ Motyw ten znajdujemy przede wszystkim w Psalmach, lecz także w literaturze mądrościowej oraz, w mniejszym zakresie, u proroków. Dubarle, *La manifestation*, 11.

⁶ Childs, *Biblical Theology*, 113, 131.

poczuciu smaku, guście i biegłości w sztuce, w podobny sposób wszechświat jest świadectwem wrażliwości Boga, Jego pomysłowości, poczucia harmonii i piękna. Tak jak szata, która przylega, dotyka oraz przejmuje kształt i zapach osoby noszącej ją, podobnie i przyroda, mimo iż odrębna od Boga, to jednak przejmuje niektóre z Jego atrybutów⁷. Tak jak ubranie dostarcza często informacji o statusie społecznym, zakresie władzy i tożsamości właściciela⁸, podobnie ogrom i dostojność świata stworzonego ujawniają coś z natury Boga, który odział się „w majestat i piękno” (104,1)⁹, „przywdział potęgę i nią się przepasał” (93,1), okrył się „światłem jak płaszczem” (104,2)¹⁰. Psalmista, odwołując się do obrazu człowieka, który wielokrotnie w ciągu swego życia zmienia znoszone ubrania i żyje dłużej niż one, podkreśla dodatkowo przemijalność materii i wieczność Twórcy, który istniał, zanim powstał wszechświat, i będzie nadal istnieć, gdy ten już dobiegnie do kresu swojego istnienia: „Zanim zrodziły się góry, nim powstał świat i ziemia, od wieku po wiek Ty jesteś, Boże!” (90,2).

Tak jak każdy dobry krawiec, Bóg stwarza kreacje nie tylko dla siebie, ale też dla innych: „On niebo okrywa chmurami” (147,8) i ziemię ubiera „otchłanią morską jak szatą” (104,6). W obydwu przypadkach „tkaniną”, której Stwórca używa by przyodziać ziemię i niebo, jest... woda. Tak więc metafora Boga Krawcy definiuje pozycję Boga wobec wszechświata jako jego Stwórcy, Władcy, Właściciela, Użytkownika, Zarządcy i Opiekuna.

⁷ Trzcńska, *Logos, mit i ratio*, 226-227.

⁸ Edwards, „Dress and Ornamentation”, II, 232.

⁹ Cytaty biblijne (z drobnymi modyfikacjami) pochodzą z: *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu. Najnowszy przekład z języków oryginalnych z komentarzem* (Edycja Świętego Pawła; Częstochowa 2008).

¹⁰ Por. Iz 59,17; 63,1-3. *Dictionary of Biblical Imagery*, 318.

2. BOSKIE ATRYBUTY ODCIŚNIĘTE W STWORZONYM ŚWIECIE

Dla psalmisty nie podlega żadnej dyskusji, że Bóg jest tym, który „stworzył niebo i ziemię, morze i wszystko, co w nich istnieje” (146,6). YHWH stworzył cały wszechświat przez swoje Słowo, a zarazem przekazał naturze coś ze swoich przymiotów (33,4-6):

Słowo PANA jest prawe, a każdy Jego czyn niezawodny.
On miłuje prawo i sprawiedliwość, ziemia jest pełna łaski PANA.
PAN stworzył niebo swym słowem, tchnieniem ust swych
wszelką jego potęgę.

Mimo iż temat stworzenia świata przez Boskie słowo był obecny od bardzo dawna w literaturze Bliskiego Wschodu, szczególnie egipskiej¹¹, to jednak głównym punktem odniesienia dla cytowanej perykopy jest opis stworzenia z Rdz 1. Psalmista, wyliczając przymioty Boga i Jego Słowa – stabilność, prawość, sprawiedliwość, dobroć, potęga – daje do zrozumienia, że wszechświat został nimi napełniony w procesie stwarzania¹². Rozważanie nad naturą wszechświata i jego kształtem prowadzi do odkrywania natury Boga, który wycisnął w nim swoje piętno.

Psalmiści ukazują Boga jako wszechstronnie utalentowanego garncarza¹³, który równie kunsztownie potrafi uformować kontynenty: „suchy ląd ukształtowały Jego ręce” (95,5), jak i części ciała ludzkiego: „Czy Ten, który stworzył ucho, nie

¹¹ Według steli Szabaki (710 r. p.n.e.), zawierającej pełny traktat kosmogonii memfickiej, bóg Ptah stworzył świat przez swoje twórcze słowo. Por. Bator, *Religia starożytnego Egiptu*, 198.

¹² Craigie, *Psalms 1-50*, 272-273.

¹³ Stwórcza działalność Boga przedstawiona jest w Psalmach za pomocą obrazu garncarza wyrabiającego z gliny przeróżne naczynia lub budowniczego kładącego fundamenty pod różne budowle. Łach – Łach, *Księga Psalmów*, 624-626.

usłyszy? Ten, który ukształtował oko, nie zobaczy?” (94,9). Materia wydaje się być elastyczna w rękach Stwórcy, wręcz „posłuszna” Boskiemu rozkazowi, i pozwala się Mu dowolnie kształtować: „On powiedział i stało się, On rozkazał i wszystko powstało” (33,9). Pan wydobywa z chaosu i nadaje formę także bytom duchowym – kształtuje serce i sumienie każdemu z mieszkańców ziemi (33,15; 51,12; 139,13).

Wirtuozeria Boskiego rzemieślnika wypływa przede wszystkim z Jego mądrości, której ślad psalmista bez trudu dostrzega w stworzonym świecie¹⁴:

On swą mądrością stworzył niebiosa (136,5).

Jakże liczne są Twe dzieła, PANIE! Wszystko z mądrością uczyniłeś; ziemia jest pełna Twoich stworzeń (104,24).

W poetyckiej wizji świata z Ps 104,10-23 wszystko ma swoje miejsce i czas, wszystko jest wzajemnie powiązane. Obserwując wszechświat w całości jak i w najmniejszych detalach, człowiek odkrywa jego zadziwiającą harmonię i celowość każdego z jego licznych i różnorodnych elementów: trawa jest „dla” bydła, wysokie góry „dla” kozic, skały „dla” góralków; ziola „by” służyły człowiekowi, księżyc „by” wskazywał czas, itd. Czyniąc te obserwacje, biblijny poeta jest zmuszony się zatrzymać i wykrzyknąć z podziwem, że to jedynie mądrość Boża mogła sprawić, że cały wszechświat, mimo jego różnorodności i złożoności, pozostaje w tak doskonałej harmonii i jedności¹⁵.

Wielokrotnie w całym Psalterzu podkreśla się, że stwórca działalność YHWH polegała na wyprowadzaniu materii z pierwotnego chaosu¹⁶ i wprowadzaniu porządku w czasoprzestrzeni. Przejawia się to w:

– ujarzmianiu żywiołów: „panujesz nad pychą morza, poskramiasz jego nadęte fale” (89,10);

¹⁴ Por. Prz 3,19; 8,22-31; Mdr 9,9; Jr 10,12.

¹⁵ Miller, „The Poetry of Creation”, 96-98.

¹⁶ Craigie, *Psalms 1-50*, 251.

– nadawaniu stabilności i trwałości: „utwierdziłeś krąg ziemi i to, co go wypełnia” (89,12; por. 24,2; 136,6)¹⁷, „umocniłeś ziemię w posadach i nigdy się nie zachwieje” (104,5), „utwierdziłeś słońce i księżyc” (74,16)¹⁸;

– ustalaniu granic i limitów: „Ty wyznaczyłeś wszystkie granice krain, lato i wiosnę Ty stworzyłeś” (74,17), wody „nie przekroczą granicy, którą im wyznaczyłeś, nie powrócą, aby zalać ziemię” (104,9);

– wyznaczaniu miejsca i określonej funkcji każdemu ze stworzeń: „Ty uczyniłeś księżyc miarą czasu; słońce zna porę swego zachodu” (104,19), „On sam stworzył wielkie światła (...) słońce, by panowało we dnie (...) księżyc i gwiazdy, by rzadziły nocą” (136,7-9).

Ład, który dostrzegamy w przyrodzie, pozwala domniemywać, według jakich pryncypiów przebiegał proces stwarzania świata, i w konsekwencji dowiedzieć się czegoś na temat charakteru Boskiej kreatywności. To, że Pan był w stanie pokonać bezład i chaos materii, a także okiełznać żywioły, których człowiek nie jest w stanie kontrolować, świadczy o Jego niezrównanej potędze: „Ty stworzyłeś północ i południe (...) Twoje ramię jest potężne; Twa ręka mocna, prawa ręka wzniesiona” (89,13-14).

3. BÓG WŁAŚCICIELEM, ZARZĄDCĄ I WŁADCĄ WSZECHŚWIATA

Fakt, że YWHW stworzył cały wszechświat i wprowadził w nim harmonię, jest przywoływany nierzadko jako dowód na to, że Bóg jest Właścicielem wszystkiego, co istnieje: „Do PANA należy ziemia i wszystko, co ją napędza, cały świat

¹⁷ Łach – Łach, *Księga Psalmów*, 626-627.

¹⁸ „Choćby zachwiała się ziemia ze swymi mieszkańcami, to jednak Ja umocnię jej kolumny” (75,4); „przepasany potęgą, swoją siłą umacniasz góry” (65,7).

i jego mieszkańcy”, ponieważ „On sam osadził go nad morzami i ponad rzekami utwierdził” (24,1-2; por. 74,16-17; 94,4-5; 95,4-5). To dzieło stwarzania i wprowadzania porządku nie jest wydarzeniem z przeszłości¹⁹ – wręcz przeciwnie, Bóg wciąż zarządza naturą w taki sposób, by przekazać jej jeden z atrybutów swojego Słowa – niezmienność i trwałość: „Według wyroków Twoich wszystko trwa do dzisiaj, bo wszechświat jest na Twojej służbie (הכל עבדיך)” (119,91)²⁰. Wedle słów psalmisty, wszystko, co istnieje, jest jakby jednym wielkim dworem Boga z dobrze zaopatrzonymi spichlerzami (אוצרות), w którym każde stworzenie jest sługą (עבד)²¹ wykonującym swoje określone zadanie (135,6-7):

Wszystko, cokolwiek PAN zechce, czyni na niebie i na ziemi,
w morzu i we wszystkich głębinach.

Na Jego rozkaz chmury biegną z krańców ziemi, a z błyskawicami deszcz przychodzi;

On wyprowadza wiatry ze swych spichlerzy (מאוצרותיו).

Zjawiska przyrody oraz działalność żywołów są tu rozumiane jako manifestacja woli Boga, Jego niczym nieograniczonej wszechmocy²². Przekonanie biblijnego poety, że ten Boski Zarządca nie tylko wydaje polecenia, lecz także sam osobiście wywołuje zjawiska atmosferyczne, ukazuje Go jako nieustannie i bezpośrednio zaangażowanego w harmonijne funkcjonowanie przyrody²³.

¹⁹ Anderson, *Contours*, 269.

²⁰ Ta niezmienność i stałość Boga odcisnięta w stworzonym świecie jest zachętą dla psalmisty, by złożyć swą ufność w Bogu: „On stworzył niebo i ziemię, morze i wszystko, co w nich istnieje. On dochowuje wierności na wieki” (146,6; por. 115,15; 121,2; 124,8).

²¹ „Wichry czynisz swymi posłańcami, a sługami swymi – płomienie ognia” (104,4).

²² Dubarle, *La manifestation*, 20.

²³ Rensberger, „Ecological Use”, 611.

Wreszcie, YHWH jest ukazywany jako jedyny i niepodzielny Władca wszechświata, który w swej potędze włada morzem (74,13), jest Władcą całej ziemi (97,5), który „ustanowił swój tron w niebie, a Jego królowanie rozciąga się nad wszystkim” (103,19). Uniwersalność Jego panowania wypływa z faktu, że to On sam bez niczyjej pomocy stworzył wszystko, co istnieje²⁴. Upersonifikowana przyroda jest przedstawiona jako kosmiczna świta czy też pełni splendoru dworzanie tego niebieskiego Króla, którzy reagują w bardzo emocjonalny, wręcz „żywiolowy” sposób – okrzykami radości, drzeniem i trwożą – na przybycie Panującego (97,1-6)²⁵:

PAN króluje, cieszy się ziemia, radują się liczne wyspy.
Chmury i gęsta ciemność wokół Niego, sprawiedliwość i sąd
podstawą Jego tronu.
Ogień idzie przed Nim i pożera dokoła Jego nieprzyjaciół.
Błyskawice świat oświecają, a ziemia drży na ten widok.
Góry topią się jak wosk przed obliczem PANA, przed obliczem
Władcy całej ziemi.

Radość stworzenia o wymiarach kosmicznych jest odpowiedzią na objęcie królewskiej władzy przez Boga nad wszechświatem. Zdolność przyrody do cieszenia się z obecności Boskiego Króla jest tematem, który powtarza się w trzech kolejnych Psalmach (96,10-13; 97,1; 98,4.7-9), gdzie niebios, krąg ziemi i jego mieszkańcy, morze i to, co je wypełnia, pola i wszystko, co na nich rośnie, wszystkie drzewa w lasach, góry, wyspy i rzeki są wezwane by cieszyć się, wołać z radości i klaskać w dłonie przed Panem, który nadchodzi w triumfalnym orszaku inaugurującym Jego panowanie. Cała natura, na równych prawach z rodzajem ludzkim²⁶, uczestniczy w ceremonii koronacji, by wyrazić nadzieję, że

²⁴ Clifford, „Creation in the Psalms”, 68.

²⁵ Auffret, *Merveilles à nos yeux*, 68.

²⁶ Doyle, „Heaven, Earth”, 23.

wraz z królowaniem YHWH nastanie czas sprawiedliwości i prawego sądu, który położy kres wykorzystywaniu słabego przez mocniejszego, w tym z pewnością wszelkim formom nadużyć godzących w integralność przyrody²⁷.

„Chmury i gęsta ciemność” (97,2) pełnią podwójną, niejednoznaczną funkcję. Z jednej strony są znakiem Bożej obecności i zapowiadają Jego nadejście (tak jak podczas teofanii na górze Synaj i na Syjonie – Wj 40,34-35; Pwt 4,11-12; 5,22; 1 Krl 8,10-12; Ps 50,1-6), z drugiej strony jednak zakrywają Go, czynią niewidocznym i niedostępnym. Ogień, przedstawiony jako straż przednia idąca przed Monarchą, ma za zadanie wyniszczyć wszystkich Jego nieprzyjaciół, z kolei rolą błyskawic jest wzbudzanie przerażenia. Trzęsienie ziemi jest pełną strachu reakcją na widok forpocztę zwiastującej przybycie YHWH. W podobny sposób góry, które zwykle symbolizują stabilność i niewzruszoność, topią się jak wosk w ogniu na znak lęku i uległości wobec potęgi Panującego²⁸. Zatem różne elementy przyrody nie pozostają tylko niemymi świadkami obecności Boga, lecz w aktywny sposób towarzyszą Mu, ujawniając Jego splendor, a ich pełna radości (89,13; 96,10-13; 97,1; 98,4.7-9) czy też uległości (97,2-5) reakcja na Jego przyjście objawia Jego potęgę i nadrzędność wobec wszystkiego, co istnieje.

Zjawiskiem przyrody, które w sposób szczególny ujawnia potęgę Boga-Władcy, jest grom nazywany przez psalmistę „głosem Pana” (29,3-10)²⁹:

Głos PANA unosi się nad wodami, zagrzmiął Bóg majestatu,
PAN ponad wielkimi wodami!
Głos PANA jest potężny, głos PANA jest dostojny!
Głos PANA łamie cedry, PAN łamie cedry Libanu.
Sprawia, że Liban tańczy jak cielec, a Sirion jak młody bawół.
Głos PANA roznieca ogniste płomienie,

²⁷ Brueggemann, *The Message of the Psalms*, 144-148.

²⁸ Hossfeld – Zenger, *Psalms 2*, 472-474.

²⁹ Dahood, *Psalms I 1-50*, 176.

Głos PANA wstrząsa pustynią, PAN wstrząsa pustynią Kadesz.
Głos PANA targa dęby i огоłaca lasy, a w Jego świątyni wszystko woła: „Chwała!”.

PAN zasiada nad potopem! PAN zasiada jako król na wieki!

Zacytowany tekst przedstawia prawdopodobnie sztorm z piorunami, który podnosi się znad Morza Śródziemnego, przechodzi nad północnymi masywami górskimi Libanu i Hermonu, powodując trzęsienia ziemi i niszcząc najpotężniejsze z drzew – cedry, przetacza się przez całą długość krainy kananejskiej, by dotrzeć aż do pustyni na południu. Nie jest to jednak poemat o zjawiskach przyrody. Poetycki opis konwulsji, którymi wstrząśnięta jest natura, unaocznia potęgę i majestat stwórczego Słowa Pana mającego nieskończenie większą moc niż grzmot, który je tylko symbolizuje³⁰. Nie jest to, jakby się mogło wydawać, potęga niszczycielska. Poprzez zmiany, jakie zachodzą w stworzonym świecie, przez ogień i zniszczenia, Bóg przygotowuje zbawienie, zgodnie ze słowami ostatniego wersetu, który jest kluczowy dla poprawnego zrozumienia Psalmu (29,11): „PAN udzieli mocy swojemu ludowi! PAN pobłogosławi swój lud pokojem (שלום)!” Wszystko kończy się dobrze, gdyż YWHW, królujący nad wszystkimi mocami stworzonego świata, obdarza dobrobytem i szczęściem (שלום) swoich wyznawców, którzy uznali Jego panowanie³¹.

4. PRZYRODA A BÓG OCALAJĄCY CZŁOWIEKA

Szczególnie wymowny jest opis wstrząsu wywołanego w całej przyrodzie przez Boga jedynie po to, by wybawić jednego ze swoich wyznawców znajdującego się w opresji (18,5-18)³²:

³⁰ Boice, *Psalms*, I, 257-258. Por. Ps 46,7: „On wydał swój głos, a ziemia zadrżała.”

³¹ Eaton, *The Psalms*, 141-142.

³² Por. Ps 144,5-7.

Oplotły mnie więzy śmierci, dosięgły mnie strumienie zagłady, skrępowały mnie więzy krainy umarłych, schwytały mnie sidła śmierci.

W moim ucisku wołałem do PANA, mego Boga błagałem o pomoc, a On mnie usłyszał w swojej świątyni, moje błaganie dotarło do Jego uszu.

Ziemia zatrzęsała się i zadrżała, podstawy gór się poruszyły, zatrzęsły się, bo Bóg się rozgniewał.

Wzniósł się dym Jego gniewu, a ogień pożerający zapłonął na Jego obliczu; węgle żarzące zapalają się od niego.

Nachylił niebios a zstąpił, a ciemna chmura pod Jego stopami. Dosiadł cheruba i odleciał, unióśł się na skrzydłach wiatru.

Uczynił sobie zasłonę z ciemności, skrył się w namiocie czarnych chmur deszczowych.

Przed Nim blask się rozchodził, a Jego chmury rozrzuciły grad i żarzące węgle.

PAN zagrzmiął z nieba, Najwyższy podniósł swój głos – grad i żarzące węgle.

Wypuścił strzały i ich rozproszył, rozmnożył pioruny i wprawił ich w zamęt.

Od Twojej groźby, PANIE, od poddmuchu Twego gniewu odsłoniło się dno morza i obnażyły się fundamenty ziemi.

Z nieba wyciągnął rękę, aby mnie pochwycić, wydobył mnie z wód ogromnych.

Ocalił mnie od potężnych wrogów, od nieprzyjaciół silniejszych ode mnie.

Reakcja YHWH na dramatyczny apel jednego udręczonego człowieka ma wymiary kosmiczne. Zjawiska natury wyrażają odpowiedź Boga na tę modlitwę, a także stają się Jego narzędziami, gdy zstępuje, by wybawić uciśnionego. Wybuch Boskiego zagniewania jest utożsamiony z potężnym trzęsieniem ziemi wstrząsającym fundamentami gór oraz z erupcją wulkanu symbolizującą zarówno dym i ogień wydobywające się z Boskich nozdrzy, jak i rumieńce na Jego

rozniewanej twarzy³³. Ten rodzaj opisu jest reminiscencją teofanii na górze Synaj, której frazeologia stała się podstawowym środkiem opisu przygotowań Pana do działań wojennych we wczesnej poezji hebrajskiej (Pwt 33,2-3; Sdz 5,4-5; Ps 68,7-8). Bóg, w odpowiedzi na wołanie swego sługi, przygotowuje się do walki przeciwko tym, którzy go nękają³⁴. Niebo jest Jego pałacem lub świątynią³⁵, z której wychodzi, a cherubini, chmury i wiatr są elementami składowymi Jego latającego rydwanu, na którym zstępuje z wysokości (por. 104,3)³⁶. Ciemność jest Jego maskującym ubraniem, a czarne deszczowe chmury są kryjówką, z której atakuje wrogów³⁷. Grzmot reprezentuje Jego straszliwy głos (por. Ps 29), a akompaniujące mu pioruny – ogniste strzały, którymi wywołuje popłoch wśród przeciwników. Potężny wichur, który sprawia, że wycofujące się (lub wyparowujące) morze odsłania swoje dno i fundamenty ziemi, nie jest niczym innym jak gorącym tchnieniem z nozdrzy rozniewanego Boga³⁸. W ten sposób zjawiska zachodzące w naturze objawiają i wyrażają oburzenie Wszemmocnego wobec krzywdy wyrządzonej jednemu z Jego wiernych, a także są orężem w walce o przywrócenie sprawiedliwości. Przyroda współodczuwa i współpracuje ze swoim Stwórcą na rzecz człowieka. Jedynym wyjątkiem jest tu morze, którego ogrom i nieokiełznanie symbolizuje potężnych wrogów psalmisty – tak silnych, że pokonać ich może tylko Bóg. Pełen współczucia pochyla się On nad swoim wiernym, by go wyrwać z grożącego niebezpieczeństwa.

³³ Tesh – Zorn, *Psalms*, I, 184.

³⁴ Craigie, *Psalms 1-50*, 174.

³⁵ Dahood, *Psalms 1-50*, 106.

³⁶ Briggs – Briggs, *A Critical and Exegetical Commentary*, I, 143; Laskowski, „Bóg jako światłość”, 19-20.

³⁷ Briggs – Briggs, *A Critical and Exegetical Commentary*, I, 144.

³⁸ Opis wycofującego się morza przywodzi na myśl historię przejścia Hebrajczyków uciekających z Egiptu przez Morze Czerwone i przez Jordan (Wj 14,21–15,19; Joz 3,14-17). Craigie, *Psalms 1-50*, 174.

5. CHWAŁA PANA W NIEBIE I NA ZIEMI

Zarówno niebo jak i ziemia są w Psalmach miejscami objawienia Boga i Jego przymiotów. Objawienie to odbywa się w odmienny sposób w każdym z tych miejsc.

5.1. Niebo

Niebo w sposób szczególny związane jest z Bogiem i dlatego jest dla psalmisty głównym punktem odniesienia w medytacji nad potęgą Stwórcy: „Do Ciebie wznoszę oczy, który mieszkasz w niebie” (123,1), „Gdy patrzę na niebo, dzieło Twoich palców, księżyc i gwiazdy, które utwierdziłeś...” (8,4). To nocne rozmyślanie zainspirowane widokiem rozgwieżdżonego nieba w naturalny sposób prowadzi myśl ku Temu, który w tak wspaniały sposób to wszystko ukształtował. Starożytny człowiek przygotowujący się do nocnego spoczynku domniemywał, że dla Boga stworzenie firmamentu było równie proste, jak dla nomada postawienie namiotu do przenocowania: „Rozciągnąłeś niebo jak namiot. Wznosisz swe komnaty ponad wodami” (104,2-3). Niebiosy były uważane za świątynię Pana (11,4) i Jego mieszkanie (33,14; 113,5; 115,3; 123,1; 139,8), w którym przebywa (139,8), po którym się przechadza (68,34) i skąd badawczo przygląda się ludziom, „aby zobaczyć, czy jest ktoś rozumny, kto chce poznać wolę Boga” (14,2, por. 33,13-14). Stamtąd zsyła swoją pomoc, łaskę i wierność (57,4; 89,3) i stamtąd też ogłasza swoje wyroki (76,9; 119,89). Tam ustanowił swój tron (11,4) i dlatego „Jego królowanie rozciąga się nad wszystkim” (103,19). Fakt mieszkania w niebie jest przytaczany jako dowód wszechmocy Boga: „Nasz Bóg jest wysoko w niebie, czyni wszystko, co zechce” (115,3) i Jego zwierzchnictwa nad wszystkim, co istnieje (113,4-6; por. 89,7):

PAN wywyższony nad wszystkie narody, ponad niebiosy Jego chwała.

Któż równy PANU, naszemu Bogu? On mieszka na wysokościach, a zniża się, by ujrzyć to, co na niebie i na ziemi.

Niebo jest też punktem odniesienia w rozmyślaniach nad przymiotami Boga: Jego łaska sięga do nieba, a Jego wierność ponad chmury (36,6; 57,11; 108,5; 113,11), Jego wspaniałość przewyższa niebios (8,2), a Jego potęga sięga obłoków (68,35). Nie na tym koniec, gdyż według psalmisty niebo nie pozostaje jedynie biernym stworzeniem pozbawionym głosu, lecz w sposób aktywny ogłasza sprawiedliwość (50,6; 97,6), cuda (89,6) oraz chwałę Pana (19,2-5):

Niebo ogłasza (מספרים) chwałę Boga, firmament obwieszcza dzieło rąk Jego.

Dzień dniowi przekazuje słowo, noc nocy oznajmia naukę.

Nie są to słowa ani mowy, których nie można usłyszeć.

Ich głos się rozchodzi po całej ziemi i aż po krańce świata ich mowy.

Kosmos nie jest niemy, a jego pieśń nie jest niezrozumiała czy też niedostępna dla rodzaju ludzkiego³⁹. Niebios podobne są do barda, który zaangażowany jest w nieustającą opowieść o chwale Boga, którą w sposób nieprzerwany daje rekomendacje swemu Stworzycielowi⁴⁰. Mimo iż głos przyrody skierowany jest przede wszystkim do Boga po to, by Go chwalić, to jednak dociera także do ludzkości jako „nauka”⁴¹ – człowiek, słuchając jej, przyjmuje rolę ucznia wobec stworzonego świata. Piękno i ogrom nieba, przeróżne ciała niebieskie wypełniające firmament, a także zjawiska atmosferyczne ukazujące się na nim są znakami, analogicznymi do słów w mowie ludzkiej, mającymi swój sens i wymowę⁴² – są „językiem stworzenia”, za pomocą którego snuje ono swoją narrację (מספרים)⁴³. Mowa niebios jest uniwersalna i dostępna dla każdego – zarówno w sensie geograficznym (rozciga się po całej ziemi i aż po krańce

³⁹ Barr, *Biblical Faith*, 86.

⁴⁰ Fishbane, *Text and Texture*, 86.

⁴¹ Craigie, *Psalms 1-50*, 180.

⁴² Sommer, „Nature, Revelation”, 393.

⁴³ Ashburn, „Creation and the Torah”, 242.

świata), jak i historycznym (powtarzana tak długo, jak istnieje wszechświat – każdego dnia i każdej nocy)⁴⁴. Mimo iż mowa ta jest słyszalna, to jednak jest bardzo subtelna i nie zawsze spotyka się z odpowiednim odbiorem. Dla tego, kto jest na nią wrażliwy, pochwała Boskiej potęgi głoszona przez niebo i jego mieszkańców będzie wydarzeniem wzmacniającym i kształtującym wiarę, dla niewrażliwego pozostanie jedynie elementem otoczenia, na który nie zwraca się większej uwagi⁴⁵. Psalm 19 jako całość wyraża ideę, że objawienie naturalne (19,2-5) i objawienie Boga w Jego Słowie (19,8-12) są komplementarne i wzajemnie się uzupełniają⁴⁶. Świat stworzony jest godzien uwagi egzegety, gdyż, ograniczając się jedynie do medytacji nad Biblią, staje się ignorantem w dziedzinie nauk udzielanych przez przyrodę, szczególnie na temat potęgi i chwały Stworzyciela.

5.2. Ziemia

Psalmista w zwięzłych słowach wyjaśnia, jaka jest podstawowa różnica między niebem a ziemią: „Do PANA należy niebo najwyższe, a ziemię oddał synom ludzkim” (115,16). Niebo jest domeną Boga, Jego szczególną własnością, a ziemia jest Jego darem, który dał rodzajowi ludzkiemu. Nie znaczy to jednak, że Stwórca przybywa jedynie w sferach niebieskich. Ten odwieczny Król okazuje „pomoc pośrodku tej ziemi” (74,12), „odnawia oblicze ziemi” (104,30) i jest nazywany „nadzieją wszystkich krańców ziemi i mórz dalekich” (65,6). Trzęsienia ziemi, cisza panująca w przyrodzie i wybuchy wulkanów są reakcją na Jego zaangażowanie w to, co się dzieje na ziemi:

Z nieba ogłaszasz wyrok; drży ziemia i milknie (76,9).

Gdy patrzy na ziemię, wprawia ją w drzenie, gdy gór dotyka, one dymią (104,32).

⁴⁴ Barr, *Biblical Faith*, 87.

⁴⁵ Craigie, *Psalms 1-50*, 181.

⁴⁶ Sommer, „Nature, Revelation”, 394-395.

Szczególnym znakiem ujawniającym obecność Pana na ziemi, przejawem Jego błogosławieństwa, jest obfitość wody i pokarmu. Bóg sam troszczy się o przetrwanie każdego gatunku, daje pożywienie każdemu stworzeniu w stosownym czasie, czym wywołuje radość wszystkiego, co żyje (65,10-14; 67,7; 84,7; 85,13; 104,10-21.27-30; 136,25; 145,15-16; 147,8-10.14).

Podczas gdy w Psalterzu niebo jedynie opiewa chwałę Pana, ziemia uważana jest za miejsce, które jest wypełnione chwałą, sławą i łaską Pana⁴⁷. Psalmista wyraża tę myśl przy różnych okazjach:

Ziemia jest pełna łaski PANA (33,5).

Jego chwała wypełnia całą ziemię! (72,19)

O PANIE, PANIE nasz, jak sławne jest Twoje imię na całej ziemi! (8,2.10)

Jak imię Twe, Boże, tak i chwała Twoja sięga po krańce ziemi (48,11).

Nad całą ziemią Twoja chwała! (57,6.12; 108,6)

Psalmista nigdy nie stwierdza wprost, że ziemia głosi chwałę Pana, co czyni w odniesieniu do nieba. Mimo iż majestat Pana wypełnia ziemię, potrzebuje ona niejako zachęty do tego, by aktywnie włączyć się w pochwałę Stwórcy. Człowiek wierzący staje się jej ustami i ma za zadanie w jej imieniu i w imieniu wszystkich jej mieszkańców oddać chwałę Panu:

Niech cała ziemia Cię wielbi i niech Tobie śpiewa, niech opiewa Twoje imię, Najwyższy (66,4)⁴⁸.

Śpiewajcie PANU pieśń nową, śpiewaj PANU cała ziemi! (96,1)

Chwalcie PANA z ziemi, potwory morskie i wszystkie głębiny, ogniu i gradzie, śniegu i szronie, wichry, które spełniacie Jego rozkazy,

góry i wszelkie pagórki, drzewa owocowe i wszystkie cedry,

⁴⁷ Sommer, „Nature, Revelation”, 387. Por. Iz 6,3; Ha 3,3.

⁴⁸ Por. Ps 66,1; 98,4; 100,1. Tate, *Psalms 51-100*, 148.

dzikie zwierzęta i wszelkie bydło, płazy i ptactwo skrzydlate (148,7-10).

Wszystko, co istnieje na ziemi (i w niebie – Ps 148,1-6), zarówno przyroda ożywiona jak i nieożywiona, jest zaproszone, by włączyć się w pieśń uwielbienia ku czci Wszehmocnego. Każde stworzenie jest jakby odrębnym instrumentem lub śpiewakiem w wielkim zjednoczonym chórze wykonującym coraz to nowe pieśni wielbiące Najwyższego⁴⁹. Dzięki nim człowiek odkrywa chwałę Pana objawiającą się w przyrodzie, a jego modlitwa staje się jednym z głosów w tej pełnej harmonii muzyce.

6. BÓG JEST JAK...

Psalmista wybrał pewne żywioły (woda, ogień, wiatr, światło), elementy przyrody ożywionej (ptak, motyl) i nieożywionej (skała, góry), by unaocznic za ich pomocą pewne szczególne cechy Stwórcy.

...skała

Dla starożytnych skała była symbolem niezrównanej trwałości, solidności i niezmienności. W hymnach, lamentacjach oraz indywidualnych pieśniach wyrażających dziękczynienie i zaufanie niewzruszona skała czy też górską forteca są ulubioną metaforą pomocy Wszehmocnego (18,47; 62,3; 89,27; 95,1), ochrony i poczucia bezpieczeństwa, których On udziela (28,1; 31,3; 62,8; 71,3), schronienia, którego dostarcza (18,3.32; 94,22; 144,1), Jego zbawczej aktywności (19,15; 78,35) oraz niezawodnej wierności i stałości (73,26; 92,16). Psalmista odwołuje się do tego obrazu w modlitwie, wołając: „PANIE, opoko moja, schronienie moje i mój wybawco, Boże mój, moja skała i moja nadziejo, tarczo moja,

⁴⁹ Auffret, *La sagesse a bâti sa maison*, 395.

mocy zbawienia i moja twierdzo!” (18,3). „Skała” jest zaszczytnym określeniem Stwórcy, które występuje obok innych Boskich tytułów⁵⁰, wyrażając Jego wyjątkowość i nieosiągalną doskonałość: „Któż jest Bogiem oprócz PANA? Kto skałą prócz naszego Boga?” (18,32)⁵¹.

...światło⁵²

Światło wielokrotnie jest przedstawiane jako znak Bożej obecności, Jego błogosławieństwa i ocalenia (44,4). Psalmista stwierdza, że „Bóg jest światłem” (27,1), że jest On nim wypełniony (76,5) i nim okryty (104,2). Tam, gdzie On jest obecny, rozpraszają się ciemności, a człowiek odzyskuje zdolność widzenia (13,4; 18,29; 43,3; 118,27). Światło jest metaforą Bożego Słowa, które oświeca oczy (19,9), rozjaśnia umysł (119,130) i rozświetla drogę, po której idzie człowiek wierzący (119,105). Jedną z ulubionych modlitw powtarzających się w Psalterzu jest: „Rozjaśnij nad nami swoje oblicze” (80,4.8.20; por. 4,6; 31,16; 67,2; 89,16; 119,135; Lb 6,25). Światło jest tu rozumiane jako dobroczynna obecność Boga. W końcu, Bóg utożsamiony jest wprost ze słońcem (84,12), a tęsknota za Nim porównana do przeciągającej się nocy, podczas której z niecierpliwością oczekuje się wschodu słońca: „Wyczekuję PANA bardziej niż strażę poranka, niż strażę poranka...” (130,6)⁵³.

...woda

Tęsknota za Bogiem wyrażona jest także za pomocą innej metafory. Bóg porównany jest do wody, a człowiek pragnący Go – do łani (42,2-3):

⁵⁰ Por. Pwt 32,4.15.18.30-31; 1 Sm 2,2; 2 Sm 22,32; 23,3; Iz 30,29; 44,8; Ha 1,12.

⁵¹ Van der Woude, „רִיבַּ שׁוּר *šūr* Fels”, II, 542-543.

⁵² Por. Laskowski, „Bóg jako światłość”, 17-22; Laskowski, „Symbolika światła”, 67-98.

⁵³ *The Eerdmans Bible Dictionary*, 656-657.

Jak łania pragnie źródlanej wody, tak ja pragnę Ciebie, Boże.
Jestem spragniony Boga żywego! Kiedyż dojdę i ujrzę Boże oblicze?

Psalmista porównuje siebie do znajdującego się na bezwodnym pustkowiu spragnionego zwierzęcia, które bezskutecznie poszukuje źródła wody. Pustynia jest symbolem ciężkich doświadczeń, które spadają na człowieka, wśród których czuje się on opuszczony przez Boga. Wie on, że jedynie obecność Wszechmocnego, która jest dla duszy jak czysta woda źródłana, może go pokrzepić i ożywić. Równie czysta i orzeźwiająca jest woda deszczowa, która także symbolicznie przedstawia samego Boga (63,2):

Boże, mój Boże, szukam Ciebie od świtu; Ciebie pragnie moja dusza! Do Ciebie tęskni moje ciało jak pustynna, sucha i pozbawiona wody ziemia!

Człowiek, który przez cały dzień gorliwie szuka Boga, przedstawiony jest jako spalona pustynnym słońcem ziemia, która oczekuje na deszcz. Jego tęsknota jest tak silna, że ogarnia zarówno jego ciało jak i duszę, niejako spala i niszczy całe jego jestestwo. Stan tej osoby jest porównywalny do sytuacji człowieka wędrującego po pustyni, którego organizm jest osłabiony i odwodniony, na skraju wyczerpania⁵⁴. Bóg jest wodą, która może zaspokoić te wszystkie pragnienia i przywrócić siły. Paradoksalnie jednak Bóg jest jednocześnie słońcem, które powoduje wszystkie te udreki: „Dniem i nocą ciążyła nade mną Twa ręka, stałem się słaby jak w czasie letnich upałów” (32,4)⁵⁵. Żar lejący się z nieba, który osłabia człowieka i sprawia, że tracą dla niego urok wszelkie przyjemności, jest przenośnią utrapień zesłanych

⁵⁴ Craigie, *Psalms 1-50*, 127.

⁵⁵ Romaniuk, *Biblijna teologia przyrody*, 37.

przez Boga, które mają sprawić, by człowiek zwrócił się całym sercem do Niego i uznał Go za swoje jedyne dobro.

...ogień

Obecność Boga nie zawsze jest rozumiana jako dająca ulgę i orzeźwienie woda. Czasami przedstawia się ją za pomocą obrazu niszczycielskiego ognia: „Jak dym, który się rozwiewa na wietrze, jak воск, który się rozpląwa w ogniu, tak giną bezbożni przed Bogiem” (68,3). Gniew Boży skierowany przeciwko zuchwalcom jest jak płomień podsycane wiatrem, które wypalają wszystko, co napotykają na swojej drodze (83,13-16; por. 11,6):

Mówili oni: „Zagarnijmy siedzibę Boga!”

Boże mój, jak pył ich rozpędź, jak źdźbło na wietrze!

Jak ogień, który las pożera, jak płomień, co wypala góry,
tak w zawierusze Twej ścigać ich będziesz i w Twoim gniewie
ich porazisz.

Ogień jest także metaforą zazdrosnej miłości Boga wobec Jego ludu (79,5), a piec hutniczy służący do wytapiania i uszlachetniania metali – Jego oczyszczającego działania we wnętrzu człowieka wierzącego: „Doświadczyłeś moje serce, nawiedziłeś je nocą, wypróbowałeś mnie ogniem” (17,3).

...ptak

Psalmista wielokrotnie stwierdza, że ludzie chronią się w cieniu skrzydeł Wszechmocnego (17,8; 36,8; 57,2; 61,5; 63,8 91,4). Bóg jest porównany do potężnego ptaka⁵⁶, a ludzie do

⁵⁶ Por. Wj 19,4; Pwt 32,11-12; Mt 23,37. Naukowcy spierają się o to, czy w Psalmach rzeczywiście chodzi o ptaka, uskrzydłony dysk słoneczny, symboliczną reprezentację opatrności Bożej, uskrzydłone bóstwo czy uskrzydłonych cherubinów. Dyskusji na ten temat poświęcona jest praca LeMon, *Yahweh's Winged Form*.

piskląt, które chronią się pod jego piórami, gdy nadchodzi niebezpieczeństwo. Jest to obraz Bożej ochrony, pełnej troski opiekuńczości, a także poczucia bezpieczeństwa, jakie daje niebieski Ojciec swoim dzieciom.

...motyl

Jeden raz w Psalmach YHWH porównany jest do motyla, a dokładnie do larwy mola ubraniowego⁵⁷: „Karą chłószczesz człowieka za winy, niszczysz jak mól to, czego pożąda” (39,12; por. Oz 5,12). Gąsienice moli są prawie niezauważalne, największe mają zaledwie około centymetra długości, dlatego też niepostrzeżenie niszczą najpiękniejsze nawet ubrania i sprawiają, że nie nadają się one dłużej do użytku. Działalność moli jest w Biblii symbolem zniszczenia i rozkładu (Hi 13,28; Iz 50,9; Mt 6,19-20). Tak jak larwy szkodników systematycznie i w sposób nieubłagany niszczą to, co dla człowieka jest drogie, w podobny sposób Bóg karci zdeprawowanych ludzi, zabierając im to, co jest dla nich najcenniejsze, co sprawia im największą przyjemność i satysfakcję⁵⁸.

7. ZAKOŃCZENIE

Psalmy wielokrotnie ukazują naturę jako objawiającą Boga. Najczęściej jest to objawienie, które dokonuje się nie wprost. Przyroda pełni podobną dwuznaczną funkcję wobec Boga jak ubranie dla człowieka – zakrywa Go i jednocześnie w jakiś sposób ujawnia Jego obecność i przymioty. Psalmista wyraża przekonanie, że uważny obserwator jest w stanie dojrzeć niektóre przymioty Stwórcy odcisnięte w Jego dziele, jako że cały świat został stworzony przez Niego. Tak jak każdy artysta, zostawił

⁵⁷ HALOT, s.v. „*וַיִּשְׂרֹף*”.

⁵⁸ Bratcher – Reybourn, *A Handbook of Psalms*, 378; Hengstenberg, *Commentary on the Psalms*, II, 61.

On w nim częstkę siebie. Harmonia mimo różnorodności jest w szczególny sposób świadectwem Bożego geniuszu i potęgi.

Zjawiska zachodzące w przyrodzie zapowiadają przyjście Pana, są reakcją na Jego obecność lub nawet wyrażają Jego uczucia. Natura służy Bogu, współdziała z Nim i współpracuje w przeprowadzaniu Jego woli. Wszchemocny ze swej strony jest bezpośrednio i nieustannie zaangażowany nie tylko w jej funkcjonowanie, lecz także w podtrzymywanie przy życiu każdego ze stworzeń poprzez dostarczanie im pokarmu. Człowiek, który jest uzdolniony do kontemplacji przyrody, bez problemu dostrzega ślady tego zaangażowania.

Natura posiada swój głos, swoją własną mowę, którą chwali Pana. Jednak świadectwo, które daje swemu Stwórcy, jest niebezpośrednie i tajemnicze, gdyż jest niewerbalne. Psalmista nauczył się tłumaczyć ten niezrozumiały dla wielu przekaz i uczy czytelnika, w jaki sposób go rozszyfrowywać. Czytelnik Psalmów dowiaduje się także, że cechy niektórych elementów przyrody są odbiciem Boskich przymiotów. Medytując nad nimi, można dojść do wniosku, że objawiają one w niedoskonały sposób to, co jedynie w Bogu występuje w stopniu doskonałym.

Objawienie Stwórcy w naturze nie jest pozbawione dwuznaczności: jest On światłością, lecz okrywa Go obłok i ciemność, jest zarówno wodą i ogniem, deszczem i słońcem, nadaje stabilność i wstrząsa. Dopiero objawienie, które dokonało się w historii Izraela i zostało zapisane w jego pismach, pozwala w pewnym stopniu przeniknąć te tajemnicze znaki Bożej obecności w stworzonym świecie. Te dwa rodzaje objawienia, naturalne i historyczne, wzajemnie się uzupełniają. Skupienie uwagi tylko na jednym z nich z równoczesnym pominięciem drugiego prowadzić może do zubożenia wiary.

BIBLIOGRAFIA

Anderson B.W., *Contours of Old Testament Theology* (Minneapolis, MN: Fortress Press 1999).

- Ashburn D.G., „Creation and the Torah in Psalm 19”, *Jewish Bible Quarterly* 22 (1994) 241-248.
- Auffret P., *La sagesse a bâti sa maison. Études de structures littéraires dans l'Ancien Testament et spécialement dans les Psaumes* (OBO 49; Fribourg: Éditions Universitaires – Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 1982).
- Auffret P., *Merveilles à nos yeux* (BZAW 235; Berlin – New York: Walter de Gruyter 1995).
- Barr J., *Biblical Faith and Natural Theology. The Gifford Lectures for 1991 Delivered in the University of Edinburgh* (Oxford: Clarendon Press 1993).
- Bator W., *Religia starożytnego Egiptu* (Kraków: WAM 2004).
- Boice J.M., *Psalms 1-41* (Grand Rapids, MI: Baker Books 1994) I.
- Bratcher R.G. – Reyburn W.D., *A Handbook of Psalms* (New York, NY: United Bible Societies 1991).
- Briggs C.A. – Briggs E.G., *A Critical and Exegetical Commentary on the Book of Psalms* (Edinburgh: T&T Clark 1906) I.
- Brueggemann W., *The Message of the Psalms. A Theological Commentary* (Minneapolis, MN: Augsburg Publishing House 1984).
- Childs B., *Biblical Theology of the Old and New Testament. Theological Reflection on the Christian Bible* (Minneapolis, MN: Fortress Press 1993).
- Clifford R.J., „Creation in the Psalms”, *Creation in Biblical Traditions* (red. R.J. Clifford – J.J. Collins) (The Catholic Biblical Quarterly. Monograph Series 24; Washington, DC: Catholic Biblical Association of America 1992) 57-69.
- Craigie P.C., *Psalms 1-50* (WBC 19; Dallas, TX: Word Books 1983).
- Dahood M., *Psalms I 1-50. Introduction, Translation and Notes* (AB 16; New Haven, CT – London: Yale University Press 1974).
- Dictionary of Biblical Imagery* (red. L. Ryken – J.C. Wilhoit – T. Longman) (Downers Grove, IL: InterVarsity Press 1998).

- Doyle B., „Heaven, Earth, Sea, Field and Forest: Unnatural Nature in Ps 96”, *Journal of Northwest Semitic Languages* 27 (2001) 23-44.
- Dubarle A.M., *La manifestation naturelle de Dieu d'après l'Écriture* (Lectio Divina 91; Paris: Les Éditions du Cerf 1976).
- Eaton J., *The Psalms. A Historical and Spiritual Commentary with an Introduction and New Translation* (London – New York: T&T Clark 2003).
- Edwards D.R., „Dress and Ornamentation”, *The Anchor Bible Dictionary* (red. D.N. Freedman) (New York: Doubleday 1992) II, 232-238.
- Fishbane M., *Text and Texture. Close Readings of Selected Biblical Texts* (New York: Schocken Books 1979).
- Grossberg D., „The Literary Treatment of Nature in Psalms”, *Boundaries of the Ancient Near Eastern World. A Tribute to Cyrus H. Gordon* (red. M. Lubetski – C. Gottlieb – S. Keller) (JSOT.S 273; Sheffield: Sheffield Academic Press 1998) 69-87.
- Hengstenberg E.W., *Commentary on the Psalms* (Edinburgh: T&T Clark 1866) II.
- Hossfeld L. – Zenger E., *Psalms 2. A Commentary on Psalms 51-100* (Hermeneia; Minneapolis, MN: Fortress Press 2005).
- Koehler L. – Baumgartner W., *The Hebrew and Aramaic Lexicon of the Old Testament. CD-ROM Edition* (Leiden: Brill ⁴2000) (=HALOT).
- Kraus H.J., *Theology of the Psalms* (Minneapolis, MN: Fortress Press 1992).
- Laskowski Ł., „Bóg jako światłość osnuta ciemnością znakiem miłosierdzia”, *Veritati et Caritati* 5 (2015) 13-27.
- Laskowski Ł., „Symbolika światła w literaturze dydaktycznej Starego Testamentu”, *Verbum Vitae* 29 (2016) 67-98.
- LeMon J.M., *Yahweh's Winged Form in the Psalms. Exploring Congruent Iconography and Texts* (OBO 242; Fribourg: Éditions Universitaires – Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 2010).
- Łach S. – Łach J., *Księga Psalmów. Wstęp – Przekład z oryginału – Komentarz – Ekskursy* (PŚST VII/2; Poznań: Pallottinum 1990).

- Miller P.D., „The Poetry of Creation: Psalm 104”, *God Who Creates. Essays in Honor of W. Sibley Towner* (red. W.P. Brown – S.D. McBride) (Grand Rapids, MI – Cambridge: Eerdmans 2000) 87-103.
- Ravasi G., *Psalmy. Wprowadzenie i Psalm 1-19 (wybór)* (Kraków: Salvator 2007) I.
- Rensberger D., „Ecological Use of the Psalms”, *The Oxford Handbook of the Psalms* (red. W.P. Brown) (Oxford: Oxford University Press 2014) 608-620.
- Romaniuk K., *Biblijna teologia przyrody* (Warszawa: Wydawnictwo Salezjańskie 1999).
- Sommer B.D., „Nature, Revelation, and Grace in Psalm 19: Towards a Theological Reading of Scripture”, *Harvard Theological Review* 108 (2015) 376-401.
- Tate M.E., *Psalms 51-100* (WBC 20; Dallas, TX: Word Books 1990).
- Tesh S.E. – Zorn W.D., *Psalms* (The College Press NIV Commentary; Joplin, MO: College Press 1999) I.
- The Eerdmans Bible Dictionary* (red. W.H. Gispens et al.) (Grand Rapids, MI: Eerdmans 1987).
- Trzcńska I., *Logos, mit i ratio. Wybrane koncepcje racjonalności od XV do XVII wieku* (Kraków: Wydawnictwo UJ 2011).
- Woude A.S. van der, „צִיָּר *šūr* Fels”, *Theologisches Handwörterbuch zum Alten Testament* (red. E. Jenni – C. Westermann) (München: Christian Kaiser Verlag – Zürich: Theologischer Verlag 1976) II, 538-543.

Ks. TOMASZ NIEDŹWIEDZKI, prezbiter archidiecezji warmińskiej. 6 czerwca 2017 r., w Papieskim Instytucie Biblijnym w Rzymie, obronił pracę doktorską *The Patriarch and the Other in the Targums*. Zakres zainteresowań: literatura targumiczna i rabiniczna.